

культури цієї особи, основні риси національного характеру, тобто, це не що інше, як процес формування особистості певного соціального типу, певного періоду розвитку суспільства.

У психологічних дослідженнях також зустрічаємо різні визначення цієї категорії. Так, С. К. Нартова-Бочевар вважає, що ціннісні орієнтації – це внутрішній регулятор діяльності людини, який лежить в основі її самоактуалізації. Г. Л. Будинайте і Т. В. Корнілова, досліджуючи процес формування “особистісних цінностей” і їх роль у саморегуляції ставлення особи до навколишньої реальності, виявили, що саме такі цінності і ціннісні орієнтації виступають специфічною формою функціонування смислових новоутворень в особистісних структурах.

Психологи ціннісні орієнтації особистості розглядають у тісному взаємозв'язку з іншими її якостями і рисами, пов'язують процес їх формування з динамікою розвитку свідомості і самосвідомості, мотиваційною сферою, установками та інше. Вчені намагаються виявити психологічні “коріння” формування особистісних цінностей, а отже, і ціннісних орієнтацій, відшукати закономірності цього процесу. Розглядаючи особистісні цінності як показник певного рівня розвитку особистості, рівня її самосвідомості, вчені допускають, що через ціннісні орієнтації відбувається опосередкований перехід на більш високий рівень особистісних новоутворень, які виступають як регулятори діяльності і поведінки особистості.

Витоки теорії цінностей слід шукати ще у давніх педагогічних концепціях. У центрі уваги педагогічного вчення постає не лише природа, але й людина, яка почала досліджувати, вивчати саму себе, пізнавати себе і своє мислення.

Існувала й інша точка зору, згідно з якою мораль – це породження суспільства або ж окремої людини, а, отже, не існує універсальної і єдиної моралі і політичного ідеалу як цінності, мораль і право мають відносний характер. Стверджуючи і визнаючи відносність моралі та ідеалу, педагоги створювали підґрунтя для осмислення відносності цінностей. Існують цінності і норми, які є всезагальним благом (найвище добро) і справедливістю. Такою цінністю і нормою вважається доброчесність. Основне значення цього слова пов'язане, в першу чергу, з моральною досконалістю. Щоб бути “доброчесним”, “досконалим”, необхідно володіти нормативними знаннями про те, що таке “добро”, що таке “зло”. Поняття “добро”, “доброчесність” у широкому розумінні, як поняття “благо”, тобто як найвища цінність, якою вважається моральна досконалість людини, що досягається втіленням високих моральних цілей “найкращим способом”.

Людина як розумна жива істота, якій притаманні розум і мова. Душа людини – це насамперед її мислення, порівняно з яким вольові, емоційні та інші елементи людської діяльності виявляються другорядними.

Щодо людини, то її ціннісні орієнтації визначаються соціальним життям в полісі. Доброчинна та людина, яка керується винятково розумом, завдяки якому вона упорядковує свою поведінку і узгоджує її з природним плином речей, у якому проявляється логос, розум світу.

Отже, уже в педагогіці формується теорія цінності, хоч аксіологічні судження входять лише як компонент у структуру педагогічного категоріального апарату. Однак слід наголосити на тому, що уже в цій структурі вживалося окреме поняття “цінність”. Зрештою, саме з цього терміну значно пізніше й започаткувалася назва “аксіологія” – наука про цінності.

Аксіологічні положення педагогіки стали підґрунтям для подальшого розвитку ціннісного підходу людини до навколишнього світу. Виділилися аспекти оціночного погляду на буття людини, зокрема такі його сторони, як етична, естетична, утилітарно-практична та інші, на основі чого педагоги намагалися дати відповідь на запитання, що ж таке “благо”, “добро”, “істина”, “користь”, “краса” тощо.

Поняття цінності загалом стосується кожної речі, позначаючи в ній ідентичну функцію (реалізацію можливості) стосовно різного у кожному конкретному випадку змісту. Цінність, буттєво конструйована завдяки її похідному характерові з абсолюту пізнання і любові, може повторно виявитися об'єктом пізнання і смислом потягу, насамперед, – з боку людини. Завдяки цьому вторинному узагальненню цінність може бути визначеною. Водночас пізнання має бути спрямоване передусім на об'єкт, а не всередину його, на суб'єктивні цінності. Тому мудрість полягає не тільки в пізнанні, а й у любові. Саме в цьому й полягає вирішальна і плодотворна (блага) вість людини, яка спричинює її розвиток як особистості.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Кон И. С. Социология личности / Игорь Семенович Кон. – М. : Высшая школа, 1967. – 109 с.
2. Тюріна В. О. Ціннісні орієнтації : навч. посібник / В. О. Тюріна, Є. Д. Научитель. – К.: Міжнар. фін. агентство, 1998. – 30 с.

УДК 37.035:172.15:94

Тупікова Г. А.,

аспірантка кафедри педагогіки

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

#### ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ ПАТРІОТИЗМУ

*У статті розглянуто особливості генезису змісту поняття патріотизму в педагогічній думці, що дозволить впровадити позитивний історичний досвід у систему патріотичного виховання сучасної студентської молоді в Україні.*

**Ключові слова:** патріотизм, патріотичне виховання, зміст патріотизму.

**Тушикова А. А. Исторический генезис содержания понятия патриотизма.** В статье рассмотрены особенности генезиса содержания понятия патриотизма в педагогической мысли, что позволит внедрить положительный исторический опыт в систему патриотического воспитания современной студенческой молодежи в Украине.

**Ключевые слова:** патриотизм, патриотическое воспитание, содержание патриотизма.

**Tupikova G. Historical genesis of the concept of patriotism contents.** The article deal swith the peculiarities of the genesis meaning of patriotism in education although, which will introduce positive historical experience of modern patriotic education of students in Ukraine.

**Key words:** patriotism, patriotic education, patriotism content.

В Україні останнім часом значно підвищився інтерес держави й громадськості до проблеми патріотичного виховання, що викликало зростання наукових досліджень з цієї тематики. Виховання у молоді почуття патріотизму, активної діяльнійшої позиції для зміцнення державності нині постає проблемою загальнонаціонального масштабу.

У Державних документах України «Концепції національного виховання», «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті», «Програмі патріотичного виховання учнівської та студентської молоді в навчальних закладах України», «Концепції національного виховання студентської молоді» одним із головних завдань виховання молоді визначається виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утворення якостей справжнього громадянина-патріота своєї країни. З огляду на вищесказане, перед вітчизняними дослідниками постає завдання осмислення ролі і внеску видатних діячів минулого, перегляду теоретичних засад тлумачення соціальних явищ і процесів.

**Метою** статті є виявлення основних тенденцій розвитку змісту поняття патріотизму для більш повного розуміння його значущості для суспільства та особистості.

На всіх етапах людського буття, незалежно від політичного режиму та форми державного управління, одвічні духовні цінності допомагали народу пережити найтяжчі катаклізми та потрясіння. Історія підтверджує правильність висновків про те, що фізичні здібності та спеціальні знання не зроблять з людини захисника Вітчизни, якщо вона не має чітких моральних громадянських позицій. Наприклад, Наполеон вважав, що перемога на три чверті залежить від моральних сил і на одну чверть від матеріальних. Великий полководець Суворов цінував моральні сили ще більше. Зміст його «Науки перемагати» на сто відсотків складається з пояснення дій, які морально підкріплюють воїнів.

Але у різні історичні періоди поняття «патріотизм» за змістом змінювалося, однак першоосновою завжди залишалися ставлення особистості до Батьківщини, під яким розумівся морально-емоційний зв'язок людей з комплексом географічних, культурних і релігійних уявлень.

Перші прояви патріотизму пов'язані з первіснообщинним ладом і виражаються в любові до рідної землі, а також усвідомленні родових зв'язків, обрядів, звичаїв. Термін «батьківщина» у розумінні наших давніх предків пов'язаний насамперед з локальним місцем народження людини – так звана «мала батьківщина». Він спочатку не мав тієї соціо-культурної оболонки, яка існує у сучасному розумінні. Це біолого-географічний комплекс, пов'язаний з конкретною зоною походження й проживання, в силу цього здатний стимулювати інстинктивний потяг, який і є біологічним базисом «любові до батьківщини». Родина, близьке оточення, звичка до певного природного ландшафту, звичка до захисту своїх близьких є тими глибинними чинниками, що впливають на розвиток патріотичних почуттів на рівні інстинкту. Любов до рідної землі виявляється у любові до рідного дому, де народився, рідної вулиці, дитячого садочка, школи, міста. Це так званий первинний стан патріотизму, який людина отримує спонтанно, непомітно.

Патріотизм розвивається зі становленням перших цивілізацій – Китаю, Єгипту, Вавилону, Риму, Греції. На Сході, зокрема у Давньому Китаї, були вчення, у центрі яких стояла особистість не «для себе». Філософська школа Конфуція приділяє велику увагу питанням «правильного державного устрою», де держава виступає в ролі великої сім'ї, де стосунки між людьми регулюються не природними силами і не правовими регуляторами, а моральними нормами.

Питанню патріотизму в античній Греції та Римі приділяли увагу великі мислителі Платон, Аристотель, Сократ та ін. Платон, як і Конфуцій, у книзі «Держава» поняття держави та суспільства ототожнює. За його уявленнями, індивідуальне повинно підкорятися загальному, отже, людина живе заради суспільства, а не держава існує заради неї [8, с. 261]. Аристотель в «Політиці» бачить гідності доброго громадянина у помірності, справедливості, хоробрості та мудрості. Головною моральною характеристикою громадянина вважався патріотизм. Великі уваги у вихованні патріотизму приділялося читанню філософських творів, це повинно було підвести учнів до громадянського та етичного ідеалу, до служіння державі. Взагалі в античності етика та політика вважалися неподільними.

Отже, розвиток патріотизму пов'язаний з формуванням держав. Зміст поняття патріотизм в античності був, по-перше, загальнодержавний (політична активність), по-друге, приватно-сімейний (виконання свого обов'язку перед своєю сім'єю та родом).

У Середні віки, в епоху абсолютної монархії та влади церкви християнство використовувалося владою для зміцнення єдності держави. Д. Лихачов так описує патріотизм середніх віків: «Для людини середньовіччя –

це, насамперед, захоплення своєю військовою могутністю, силою свого народу. Перемагати ворога, заволодіти більшими територіями ... Та це, дійсно, свідчило свого часу, нехай у малій мірі, про моральну гідність народу, тому що в цьому виражалась його воля, безстрашність, швидкість кмітливості, рішучість ризикувати своїм життям, жертвувати життям» [5]. Отже, за часів середньовіччя патріотизм мав абсолютизований, войовничий характер з релігійним відтінком.

Філософи Просвітництва протиставляли вірність церкві або монарху вірності державі. Таким чином, патріотами вважали опозиціонерів монархії, борців за незалежність. В Англії часів боротьби за незалежність американських колоній (друга половина XVIII ст.) патріотом вважався політичний діяч або журналіст, який боровся за демократичні реформи, виступав проти тиранії монарха та за незалежність американських колоній. В епоху Просвітництва педагогі-класики уявляли собі патріотизм як бажання допомогти своєму народу йти до світлого майбутнього. Великий чеський педагог Я. Коменський вважав, що виховувати патріотизм можна через розповіді на моральні теми, які можуть братися з усної народної творчості, через змагання на відгадування загадок, вивчення звичаїв народу, його минулого.

Історія розвитку українського патріотичного виховання почалася ще до часів заснування Київської держави.

Семантично ідеї патріотизму закладені у народній педагогіці – у казках, легендах, прислів'ях. Нерідко у прислів'ях особливості патріотизму співвідносяться з менталітетом нації: “Без верби і калини нема України”, “Скрізь гарно, а вдома найкраще”, “Людина без Вітчизни – як соловей без пісні”, “У ріднім краю, як у раю”, “Кожному мила своя сторона”. У прислів'ї “Жити – Вітчизні служити” поєднуються моральний обов'язок людини та мета її життя. Готовність служити своїй Батьківщині, захищати її від ворогів навіть ціною життя прослідковується у прислів'ях “За народ і волю віддамо життя і долю”, “За рідний край хоч помирай”, “За рідний край життя віддай”, “Вкраїна – мати, за неї треба головою стояти”.

У казках, легендах, міфах, билинах завжди оспівувалися подвиги народних героїв во славу рідної землі, народу (билини про Іллю Муромця, Олексія Поповича, Дуная Івановича). Ці твори виховують у дітей любов до Батьківщини, відданість їй, гордість за її силу, могутність і славу; любов до свого народу, повагу до його звичаїв, силу волі й духу, милосердя, працьовитість, чесність тощо.

Давньоруський патріотизм зустрічається у літописах ще з IX століття. Він формується під впливом міжусобних війн, боротьби з татаро-монголами та іншими кочовими племенами, тому сферою прояву був патріотизм воєнного часу з темою захисту землі від ворога. Характерними рисами патріотизму Давньої Русі було те, що любов і вірність були спрямовані не стільки на землю, скільки на особистість князя та дружину. Тобто, поняття вітчизни було тотожним з державною владою, представниками правлячих сил. Князь був основним носієм ідей патріотизму, який боровся за єдність, боронив Русь від загарбників і бажав розквіту держави. Особистісний патріотизм також поєднується з національною єдністю та повагою до інших народів. Д. Ліхачов писав: «У давньоруській літературі сформоване уявлення про єдність світу, про єдність людства та його історії, яке поєднується з глибоким патріотизмом, – патріотизмом, позбавленим почуття національної винятковості, тупого та вузького шовінізму. Саме в давньоруській літературі було створено той широкий і глибокий погляд на весь «залюднений світ», який став характерною для неї і в XIX ст.» [4, с. 10–11]. Ще однією характерною рисою патріотизму тих часів була опора на християнські заповіді, які слугували визначальними моральними принципами. Великого значення надавалося вихованню таких якостей, як «милосердя», совісність. На думку давньоруських авторів Нестора, Володимира Мономаха, Іларіона Київського, наслідування християнським заповідям допомагало людям боротися з такими вадами характеру, як пияцтво, лицемірність і лихослів'я та тим самим виховувало людину, для якої благо рідної землі співпадало б з її прагненням до правильного життя [6, с. 464].

Братства відігравали важливу роль у боротьбі з насильницькою полонізацією, сприяли формуванню національної свідомості, поширенню знань та освіти. Справжнім феноменом в історії України було запорозьке козацтво, поштовхом до формування якого стало також почуття патріотизму.

Цікавим є документ, на якому виховувалося не одне покоління українських патріотів. Це «Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика» 1710 року [7]. Козацтво було великою військовою силою, що боронила рідні землі від варварських нападів. Велич духу та благочинність, особиста гідність та обов'язок захищати Вітчизну як воїн виховувались у сім'ї. Молодь засвоювала накопичені знання у вигляді життєвого досвіду та історичних традицій предків. Добрими рисами запорозьких козаків були висока любов їх до особистої свободи, після якої вони віддавали перевагу лютій смерті перед ганебним рабством, вірності у дружбі, добросердності, безкорисливості, щедрості, глибокій повазі до старших і до козацької влади. Складниками козацької духовності є ненависть, презирство до ворогів рідної землі, українського народу. На особливу увагу заслуговує досвід козацьких шкіл. У них засвоювався козацький кодекс поведінки, норми християнської та народної моралі, культивувалися національні цінності українців. Козацька виховна система ставила за мету формування в сім'ї, школі, повсякденному житті характеру козака, з притаманною йому лицарською звитягою, українською національною свідомістю та самосвідомістю, дієвим патріотизмом. Маємо зазначити, що якщо ідеї патріотизму на Україні плекалися ще за часів давньоруських, термін «патріотизм» навіть у XVIII ст. був маловідомим і не використовувався у загальному вжитку.

Ідеї патріотичного виховання молоді піднімались у творах першого українського філософа Г. Сковороди «Байки Харківські», «Вдячний Еродій» та ін. Він найбільше цінує свою Батьківщину, «свою рідну милу сторону». На думку великого мислителя, основним завданням патріотичного виховання є, насамперед,

формування людини, для якої боротьба за благо та процвітання рідної землі співпадала з прагненням до праведного життя.

Педагог та письменник О. Духнович писав: «Люби свій народ не тому, що він славний, а тому, що він твій. Будь вірним своїй Батьківщині – це твоя колиска. Хто не любить свою Батьківщину, той сирота» [3, с. 92].

XIX ст. – поч. XX ст. – період національно-політичного відродження України та становлення української нації. XIX ст. характерне скасуванням гетьманства (1764 р.), запровадженням дворянства (1785р.), рекрутчиною, кріпацтвом, зруйнуванням Січі. Українські землі закабалила Росія, Польща та Австро-Угорщина. Це призвело до знекровлення національної системи виховання, закриття навчальних закладів, заборони живити рідну мову. Завдяки цьому починається національне відродження України – зміцнення національної самосвідомості, гідності, високих патріотичних почуттів, бурхливий розвиток української науки і культури. Першочерговим завданням школи, вчителів у цей час вважалося виховання патріотичних почуттів, національної гордості, поваги до батька, до матері, до усього» [2, с. 8–12]. Зміст патріотизму тісно пов'язаний з моральними та духовними (християнськими) якостями особистості, а також ідеї патріотизму взаємопов'язані з громадянськістю. Велика увага приділяється у вихованні патріотизму народності та національній самосвідомості.

К. Ушинський, видатний педагог, однодумець О. Духновича, вимагав любити Батьківщину не тільки у часи її перемог, але й у часи невдач, бачити її недоліки, помилки та поразки. За його твердженням, у здоровій критиці набагато більше патріотизму, ніж у цілій низці вихвалень. Визнаючи, що цю критику можна сприйняти за ненависть, говорив: «Є приклади ненависті до Батьківщини, але скільки любові буває іноді у цій ненависті!» [10, с. 257].

Формування почуття патріотизму у підростаючого покоління було одним з основних завдань педагогів-просвітників, громадських діячів кінця XIX – початку XX століття Х. Алчевської, Г. Ващенко, М. Грінченка, М. Драгоманова, І. Огієнка, С. Русової, К. Ушинського та ін. Виховання патріотизму як вищої моральної якості людини вони вважали наслідками цілісного та всебічного розвитку. Також вони вважали необхідним формувати у вихованців патріотизм до малої та великої Батьківщини під впливом: української усної народної словесності; участі в звичаях, обрядах; використання у навчальному процесі української мови; проведення екскурсій рідною місцевістю. Педагоги та просвітителі означеної доби закликали вивчати сільський побут, життя і враховувати світосприйняття сільської дитини.

Засновником концепції національної системи освіти і виховання була педагог-просвітель і державний діяч С. Русова. Виховувати окремо патріотизм як найвищу моральну якість вона вважала неможливим. На її думку, моральним вихованням має бути перейняте все навчання, все життя. С. Русова розуміла патріотизм як «перший найкращий крок до вселюдної гуманності; пошана до людей є виявом самоповаги і бажання собі та іншим волі та незалежності» [9, с. 15].

Питанню патріотичного виховання важливе місце приділяється у роботах професора Г. Ващенко, творця моделі освітньо-виховної системи, спадкоємця і продовжувача українського та європейського педагогічного досвіду. Г. Ващенко створює власний яскравий образ ідеальної людини, українця – свідомого патріота своєї землі, нації, що є передумовою сили й могутності української держави. Зведений ним виховний ідеал українця ґрунтується на двох головних принципах: виховання людини на засадах християнської моралі та на здобутках духовності українського народу. Власне ці принципи склалися упродовж століть і є традиційними в житті та побуті українського народу [1, с. 67–69].

З приходом до влади більшовиків на початку XX століття, особливо з 30-х років, коли в країні починається придушення всього українського, зводяться на мінімум ті цінні ідеї педагогів і громадських діячів гуманістичного підходу. Зміст патріотизму кардинально змінюється. Критикується старий ідеал патріотизму, відстоюється готовність будувати соціалізм. Патріотизм радянський виховується як ідейно-політична якість, його характерною рисою є яскраво виражена спрямованість на ідеал громадянина-комуніста, відмова від християнства, атеїзм. Любов до Вітчизни зливається з відданістю комуністичним ідеалам, партії. Основою патріотичного виховання стає ідея суспільно-корисної праці, спрямованої на перевтілення навколишнього світу: громадянсько-товариської турботи, вдячного служіння Батьківщині, відданості своєму народові. Патріотизм використовувався як засіб морального виховання радянських людей.

Патріотизм радянських часів – це пролетарський інтернаціоналізм. Проблеми патріотичного виховання, насамперед, пов'язувались з вирішенням завдань політичного характеру. В умовах посиленої ізоляції від інших країн, Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР), яка входила до складу СРСР, спрямувала ідеї патріотизму у військовому напрямі. Відтепер вірність військовому обов'язку – основа гідного служіння Батьківщині. Патріотизм цього періоду часто ототожнювався з мілітаризмом. Накопичений досвід за радянські часи з військово-патріотичного виховання мав велике значення під час Великої Вітчизняної війни та після неї. Труднощі цього важкого періоду породили масові прояви патріотизму радянського народу.

Формування українського радянського патріотизму постійно відбувалося в межах концепції «старшого російського брата» та «молодшого українського брата». Вторинність українського радянського патріотизму витікала передовсім з первинності в СРСР російського націоналізму шовіністичного напрямку, який не завжди прикривався інтернаціональними гаслами та ставив російську націю вищою за всі інші нації, які були у СРСР. Усе дійсно українське національне, якщо не підпадало під цю концепцію, різко критикувалося партійними працівниками. О. Довженко у своїй кіноповісті «Україна в огні» викладає свої тяжкі роздуми про основні причини того жахливого стану, в який потрапив український народ: поразка на початку війни, окупація

України. Це відсутність патріотизму, національної гідності й національної самосвідомості, що викликане «невірним вихованням партією народу до війни». Більше того, Довженко вважав, що саме «хвибне виховання є основним чинником зрадництва і запродавства». Ця стрічка була викликом, прямою на білій сорочці радянського патріотизму, тому цю стрічку заборонили показувати на довгі роки. Але, з огляду на події 2014 року (коли почалася революція на Майдані Незалежності у Києві, потім втрата територій у Криму, далі антитерористична операція на сході країни, з багатьма фактами зрадництва на всіх рівнях влади, поразки та байдужість, бездіяльність великої кількості населення до всього, що робилося на початку цих історичних подій), можна зробити висновки, що історія повторюється, а причини – одні й ті самі. Доцільним буде використання відомого вислову «Історія нічому не вчить, але вона карає тих, хто її не знає».

Різномісний аналіз історичних та історико-педагогічних джерел дозволив виділити основні тенденції розвитку ідей патріотизму у педагогічній теорії та практиці. Патріотизм має конкретно-історичний характер. Темі любові до рідної землі та захисту рідних від ворогів з давніх часів приділялося багато уваги. Ідея патріотизму посідає важливе місце у вітчизняних наукових дослідників, істориків і державних діячів.

Для розбудови вільної, незалежної України необхідно якомога ширше спиратися на історичний досвід та враховувати повчальні уроки минулого. Використання набутого у минулому досвіду забезпечить вибір найбільш досконалих моделей системи патріотичного виховання у сучасній державі.

Отже, сучасне виховання молоді повинно базуватися на патріотичному баченні власної історії, суспільно-політичних подій, мати за основу національну ідею, яка на сучасному етапі розвитку держави набула концептуального рівня. Тільки народ, який усвідомлює себе як єдину націю та об'єднаний ідеєю патріотизму зможе вистояти у тяжких умовах і вибороти собі право на краще життя.

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо вивчення сучасної системи патріотичного виховання в Україні та вивчення досвіду патріотичного виховання в інших країнах.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко Г. Виховний ідеал: підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків: Т.1 / Г. Ващенко. – Полтава : Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. – 191 с.
2. Вугрич В. П. До питання про природу і сутність патріотизму / В. П. Вугрич // Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах: Матеріали звітної науково-практичної конференції – К., 1999. – С. 8–12.
3. Духнович О. Народна педагогіка. Твори: В 4 т. / О. Духнович. – Братислава – Пряшів, 1967–1989. – Т.2.– 735 с.
4. Лихачев Д. С. Великое наследие. Классические произведения литературы Древней Руси / Д. С. Лихачёв. – М. : Наука. – 1970. – 180 с.
5. Лихачев Д. С. Заметки и наблюдения. Из записных книжек разных лет / Д. С. Лихачев. – М. : Советский писатель. – 1989. – 608 с.
6. Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы XI – начало XII в. : [Сб. текстов] / Под ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачёва. – М. : Художественная литература, 1978. – 464 с.
7. Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік / ред. О. Прицака; пер. з лат. М. С. Трофимука [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>
8. Платон. Сочинения / пер. с древнегреч. В 3 т. Т. 3. Ч. 2 / Платон ; [под общ. ред.: А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса]; АН СССР, Ин-т философии. – М. : Мысль, 1972. – 678 с.
9. Русова С. Нова школа / С. Русова // Світло. – 1914. – № 7–8. – С. 3–16.
10. Ушинский К. Д. О народности в общественном воспитании / К. Д. Ушинский // Избр. пед. соч.: в 2-х т. – М. : Педагогика, 1974. – Т.1. – С. 253–261.

УДК 373.3/5.018.32.011.3–052:37.015.31:173

Канішевська Л. В.

доктор педагогічних наук, професор,  
Інститут проблем виховання НАПН України

## СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ

*У статті визначено специфіку формування цінностей сімейного життя у старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів; розглянуто групи чинників, які безпосередньо впливають на цей процес.*

**Ключові слова:** цінності сімейного життя, специфіка формування цінностей сімейного життя, старшокласники, загальноосвітні школи-інтернати.

**Канишевская Л. В. Специфика формирования ценностей семейной жизни у старшеклассников общеобразовательных школ-интернатов.** В статье определена специфика формирования ценностей семейной жизни у старшеклассников общеобразовательных школ-интернатов; рассматриваются группы факторов, непосредственно влияющие на данный процесс.

**Ключевые слова:** ценности семейной жизни, специфика формирования ценностей семейной жизни, старшеклассники, общеобразовательные школы-интернаты.

**Kanishavska L. V. The specificity of comprehensive boarding school senior pupils' family values formation.** The article defines the specificity of comprehensive boarding school senior pupils' family values formation; the groups of factors that directly affect the mentioned process are observed.